१११

वैरूपोऽष्टादंष्ट्रः। इन्द्रः । त्रिष्टुप्।

मनीषिणः प्र भरध्वं मनीषां यथायथा मतयः सन्ति नृणाम्।
इन्द्रं सत्यैरेरयामा कृतेभिः स हि वीरो गिर्वणस्युर्विदानः॥ १०.१११.०१

यथायथा। नृणाम्- मनुष्याणाम्। मतयः। सन्ति- भवन्ति। तथा तथा। मनीषिणः- उपासनार्थं चित्तं प्रेरयन्त उपासकाः। मनीषाम्- मेधाम्। प्र- प्रकर्षेण। भरध्वम्- वहध्वम्। कृतेभिः- रचितैः। सत्यैः- सत्यात्मकैरुपासनैः। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। आ ईरयाम- प्रेरयाम। गिर्वणस्युः- देवकामः। विदानः- जानानः। वीरः। इन्द्रः। हि- खलु ॥१॥

ऋतस्य हि सदसो धीतिरद्यौत्सं गार्ष्टेयो वृषभो गोभिरानट्।
उदतिष्ठत्तविषेणा रवेण महान्ति चित्सं विव्याचा रजांसि॥ १०.१११.०२

ऋतस्य- प्रकृतिनियतेः। सदसः- सदनस्य। धीतिः- धारकः। अद्यौत्- द्योतते। गोभिः- धेनुभिः। गार्ष्टेयो वृषभः- गृष्टिजो वृषभः। सकृत्प्रसूता गौर्गृष्टिः। यद्यप्यदितेर्बहवः पुत्राः सन्ति तथापि तेष्विन्द्र असमान इति कारणेनादितेरुपमा गृष्टिरत्र। सम्- सम्यक् आनट्- व्याप्नोति। तविषेण- बलेन। रवेण- नादेन। उदतिष्ठत्- उत्तस्थौ। महान्ति रजांसि- महतो लोकान्। सं विव्याच- सम्यक् व्याप्नोति ॥२॥

इन्द्रः किल श्रुत्या अस्य वेद स हि जिष्णुः पथिकृत्सूर्याय।
आन्मेनां कृण्वन्नच्युतो भुवद्गोः पतिर्दिवः सनजा अप्रतीतः॥ १०.१११.०३

इन्द्रः- परमेश्वरः। किल। अस्य- एतस्य स्तोत्रस्य। श्रुत्यै- श्रवणाय। वेद- जानाति। सः- असौ। हि- खलु। जिष्णुः- जयशीलः। सूर्याय- सवित्रे आत्मसूर्यायेत्याध्यात्मिके। पथिकृत्- मार्गकृत्। आत्- अनन्तरम्। मेनाम्- मान्यां भावनाम्। कृण्वन्- रचयन्। गोः- चिद्रश्मेः। अच्युतः- च्युतिरहितः। भुवत्- अभवत्। दिवः- नभसः। पतिः- स्वामी। सनजाः- सनातनः। अप्रतीतः- अप्रतिगतः ॥३॥

इन्द्रो॑ म॒ह्ना म॑ह॒तो अ॑र्ण॒वस्य॑ व्र॒तामि॑ना॒दङ्गि॑रोभिर्गृणा॒नः।

पु॒रूणि॑ चि॒न्नि त॑ताना॒ रजां॑सि दा॒धार॒ यो ध॒रुणं॑ स॒त्यता॑ता॥ १०.१११.०४

इन्द्रः- परमेश्वरः। मह्ना- स्वमहिम्ना। महतः- बृहतः। अर्णवस्य- उदकवतो मेघस्य। व्रता- उदकधारणनियतीः। अङ्गिरोभिः- उपासकैः। गृणानः- स्तुतः। अमिना- अहिंसीत्। मेघोपलक्षितजडं जीवोदकप्रवाहाय बिभेदेत्याध्यात्मिके। पुरूणि- प्रभूतानि। रजांसि- उदकानि। नि ततान- पातयामास। यः। सत्यताता- सत्येन तते धाम्नि। धरुणम्- धृतिम्। दाधार- धृतवान्॥४॥

इन्द्रो॑ दि॒वः प्र॑ति॒मानं॑ पृथि॒व्या विश्वा॑ वेद॒ सव॑ना॒ हन्ति॒ शुष्ण॑म्।

म॒हीं चि॒द्यामात॑नो॒त्सूर्ये॑ण चा॒स्कम्भ॑ चि॒त्कम्भ॑नेन॒ स्कभी॑यान्॥ १०.१११.०५

इन्द्रः। दिवः पृथिव्याः- द्यावापृथिव्योः। प्रतिमानम्- प्रतिनिधिः। विश्वा- सर्वाणि। सवना- सम्भजनानि। वेद- जानाति। शुष्णम्- शोषकम्। हन्ति- नाशयति। सूर्येण- सवित्रा। द्याम्- नभः। महीम्- महत्। अतनोत्- अकरोत्। स्कभीयान्- स्तम्भयिता सन्। स्कम्भने- स्तम्भनसामर्थ्येन। चास्कम्भ- रुरोध॥५॥

वज्रे॑ण॒ हि वृ॑त्र॒हा वृ॒त्रमस्त॒रदे॑वस्य॒ शूशु॑वानस्य मा॒याः।

वि धृ॑ष्णो॒ अत्र॑ धृष॒ता ज॑घ॒न्थाथा॑भवो मघवन्बा॒ह्वो॑जाः॥ १०.१११.०६

वृत्रहा- आवारकशक्तिनाशकः सन्। वृत्रम्- आवरणम्। वज्रेण- स्वायुधेन। अस्तः- हिंसितवान्। हि- किल। अदेवस्य- रक्षसः। शूशुवानस्य- वर्धमानस्य। मायाः। धृष्णो- शत्रुधर्षणशील। अत्र। धृषता- स्वधर्षणसामर्थ्येन। वि- विशेषेण। जघन्थ- नाशितवानसि। मघवन्- सम्पद्वन्निन्द्र। बाह्वोजाः- भुजबलयुक्तः। अभवः॥६॥

सच॑न्त॒ यदु॒षसः॒ सूर्ये॑ण चि॒त्राम॑स्य के॒तवो॒ राम॑विन्दन्।

आ यन्नक्ष॑त्रं॒ दद॑शे दि॒वो न पुन॑र्य॒तो नकि॑र॒द्धा नु वे॑द॥ १०.१११.०७

यत्- यदा। उषसः- प्रभात्यो विद्या इत्याध्यात्मिके। सूर्येण- सवित्रा। सचन्त- सङ्गच्छन्ते। तदा। अस्य- एतस्य आत्मसूर्यस्य। केतवः- प्रज्ञारश्मयः। चित्राम्- असाधारणीम्। राम्- क्रीडाम्। रमु क्रीडायाम्। अविन्दन्- लेभिरे। यत्- यदा। पुनः- उदयानन्तरम्। दिवः- नभसः। नक्षत्रम्- नक्षत्रगणः। न आ ददृशे। उदित आत्मसूर्येमनुष्यप्रज्ञा दैवप्रज्ञायां तिरोदधातीति भावः। तदा। यतः- गच्छतः सूर्यरश्मिगणस्य व्याप्तेरन्तम्। नकिः- न कोपि। वेद- जानाति। अद्धा- एतत् सत्यमेव ॥७॥

दूरं किल प्रथमा जग्मुरासामिन्द्रस्य याः प्रसवे सस्रुरापः।
क्व स्विदग्रं क्व बुध्न आसामापो मध्यं क्व वो नूनमन्तः॥ १०.१११.०८

इन्द्रस्य- ईशनाधिदैवतस्य। प्रसवे- प्रेरणे। षू प्रेरणे। याः। आपः- उदकानि मूलशक्तिधारा इत्याध्यात्मिके। सस्रुः- स्रवन्ति। ताः। आसाम्- अपां मध्ये। प्रथमाः- प्रथमतया। किल। दूरं जग्मुः- अतीव व्याप्तवत्यः। आसाम्- अपाम्। अग्रम्। क्व स्वित्- क्व भवति। बुध्नः- मूलम्। क्व। आपः। मध्यम्। क्व। वः- युष्माकम्। अन्तः। नूनम्। कुत्र भवतीति न जानीमः। भवत्योनन्ता इत्यर्थः ॥८॥

सृजः सिन्धूँरहिना जग्रसानाँ आदिदेताः प्र विविज्रे जवेन।
मुमुक्षमाणा उत या मुमुच्रेऽधेदेता न रमन्ते नितिक्ताः॥ १०.१११.०९

अहिना- वृत्रेणावरणेनेति भावः। जग्रसानान्- ग्रस्ताः। ग्रस अदने। सिन्धून्- अपो मूलशक्तिधाराः। सृजः- विसृष्टवान्। आदित्- अनन्तरमेव। एताः- आपः। जवेन- वेगेन। प्र विविज्रे- चलन्ति। उत- अपि च। याः। मुमुक्षमाणाः- बन्धविमोचनमिच्छन्त्यः। मुमुक्षे- मोचिता भवन्ति। अध इत्- अनन्तरमेव। एताः- इमाः। नितिक्ताः- पवित्राः। न रमन्ते- न विरमन्ति। सर्वतः सरन्तीति भावः ॥९॥

सध्रीचीः सिन्धुमुशतीरिवायन्सनाज्जार आरितः पूर्भिदासाम्।
अस्तमा ते पार्थिवा वसून्यस्मे जग्मुः सूनृता इन्द्र पूर्वीः॥ १०.१११.१०

सध्रीचीः- सहगच्छन्त्यः। उशतीः- कामयमानाः स्त्रियः। इव- यथा तथा। सिन्धुम्- समुद्रं हृत्समुद्रमित्याध्यात्मिके। आयन्- गच्छन्ति। आसाम्- अपां मूलशक्तिधाराणाम्। आरितः- प्रेरकः प्रोत्साहक इति भावः। पूर्भित्- बन्धविमोचकः। जारः- वृत्रजरयिता। इन्द्रः। सनात्- सनातनकालादेव भवति। इन्द्र- परमेश्वर। पूर्वीः- प्राचीनाः। सूनृताः- अस्मद्वाचः सत्यमधुराः। अस्तम्- त्वद्धाम। आ जग्मुः। ते- तव। पार्थिवा वसूनि। अस्मे- अस्माकम्। आजग्मुः॥१०॥